

SUPROTSTAVLJENI INTERESI JUGOSLOVENSKIH REPUBLIKA OKO UVOZA I PODELE POLJOPRIVREDNIH MAŠINA I SREDSTAVA 1957/58.

Mr Slobodan SELINIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije

APSTRAKT: Na osnovu izvora iz Zajednice poslovnih saveza i drugih stručnih privrednih udruženja za poslove mehanizacije i hemizacije poljoprivrede FNRJ, u radu su izneti rezultati istraživanja različitosti interesa jugoslovenskih republika i pokrajina u pogledu agrarne politike, tj. sprovođenja agrarne politike u segmentu koji se odnosio na njenu modernizaciju putem mehanizacije i šire primene agrotehničkih mera krajem pedesetih godina XX veka.

O agrarnoj politici u prvoj deceniji posle Drugog svetskog rata i promenama sredinom pedesetih godina XX veka

Do sredine pedesetih godina XX veka u agrarnoj politici Jugoslavije smenjivale su se mere poput otkupa poljoprivrednih proizvoda, politike cena na štetu poljoprivrednih proizvoda, favorizovanja industrije i zapostavljanja poljoprivrede i dobara opšte potrošnje u politici investiranja, kampanjske i nasilne kolektivizacije sa ciljem stvaranja socijalističkog sektora u poljoprivredi, ograničavanja površina u posedu seljaka (agrarni maksimum), što je za posledicu imalo dodatno usitnjavanje seljačkog poseda. Početkom pedesetih godina uvideo se da ovakav pristup agrarnoj politici nije doneo valjane rezultate. I posle svih mera države u cilju jačanja socijalističkog sektora poljoprivrede, 1953. godine na selu je u rukama seljaka i dalje bilo oko 90% obradivog zemljišta. Smanjivanjem maksimuma na 10 ha još više je uskraćena proizvodnja najrentabilnijem sloju seljačkih poseda, a da zauzvrat nisu dobijeni očekivani rezultati.¹ Zato ne

čudi što je predratni nivo poljoprivredne proizvodnje dosegnut tek sredinom pedesetih godina, više od decenije posle rata.² I dok je u prvoj deceniji posle rata poljoprivredna proizvodnja stagnirala, povećavao se broj stanovnika i menjala struktura stanovništva u korist nepoljoprivrednog. Posledica je bilo smanjenje poljoprivredne proizvodnje po glavi stanovnika.³ U zemlji je bilo manje hrane nego pre rata, uvoz hrane i stalna pomoć iz inostranstva u hrani počeli su da opterećuju državu, a domaća industrija nije imala dovoljno sirovina. Pokušaj da se tokom pedesetih, a posebno u drugoj polovini decenije, pronađe izlaz iz ovakve situacije bio je logična posledica loše agrarne politike vođene do tada. Želja da se zemlja oslobodi uvoza hrane i postigne nezavisnost bar u tom segmentu državne politike isticana je više puta. Partijski vrh se nalazio u fazi oblikovanja nove politike prema selu. „Socijalistički preobražaj poljoprivrede”, povećanje proizvodnje i površina u rukama državnog sektora, ovladavanje domaćim poljoprivrednim tržištem pomoću državnog sektora poljoprivrede, kako bi se otklonila zavisnost od proizvodnje seljaka, ostali su osnovni ciljevi, ali su sredstva izmenjena. Za Broza su ciljevi nove politike bili likvidiranje zavisnosti od vremenskih uslova i proizvodnje seljaka na privatnim imanjima. Zadatke je trebalo ostvariti poreskom politikom koja je motivisala seljaka da više proizvodi, povećanim ulaganjima u državne poljoprivredne organizacije (investicije, mehanizacija, agrotehnika, nove sorte semena, kvalitetne vrste stoke), forsiranjem kooperacije (saradnje sa seljacima), orijentacijom ka stvaranju krupnijih, bolje organizovanih poljoprivrednih dobara i kombinata naspram propalog koncepta zadrugarstva, opredeljenjem da se kroz kombinata povežu poljoprivreda i prerađivačka industrija kako bi se lakše zadovoljili zahtevi domaćeg tržišta za poljoprivrednim proizvodima, ali i našao izlaz iz lošeg ekonomskog položaja poljoprivrede. Od sredine pedesetih godina u zemlji je vođena nova ekonomska politika sa ciljem obezbeđenja skladnijeg razvoja privrednih grana, posle prethodnih godina industrijalizacije. Narednih godina rasli su potrošnja i životni standard, poljoprivreda je dobila veća sredstva i postala materijalno i tehnički znatno opremljenija nego pre. U periodu od 1953. do 1958. godine vođena je

¹ М. Митровић, „Аграрна реформа 1953”, *Токови* 1 (1991), стр. 151–164; С. Димитријевић, *Структурне промене у пољопривреди Србије средином 20. века*, Београд, 2001, стр. 60, 63; М. Павловић, *Српско село 1945–1952–ошкун*, Београд, 1997, стр. 33, 60, 62, 174, 212; В. Гудац Додић, *Аграрна политика ФНРЈ и сељаштво у Србију 1949–1953*, Београд, 1999, стр. 122, 147–154, 230, 241.

² М. Павловић, *н. г.*, стр. 214, 215; *Југославија 1918–1988, статистички годишњак*, Београд, 1989, стр. 209, 214, 215, 219; *Економика Југославије* (аутори Д. Алфери др.), Загреб, 1971, стр. 67, 69; Р. Марковић, *Стратегија аграрног развоја Југославије, Дугорочна политика развоја производње и промета по рејонима и производима*, Београд, 1989, стр. 315.

³ У периоду 1947–53. у односу на период 1935–39. смањена је производња пшенице и ражи са 185,8 на 148, кукуруза са 291,5 на 207,2, кромпира са 100,4 на 94,4, пасуља и грашка са 8,9 на 7,1, меса са 25,2 на 21 килограм по глави становника. Повећана је једино производња воћа, поврћа и шећера. Архив Србије и Црне Горе (АССГ), фонд 130, СIV, фасцикла 705, 1955 – Неки проблеми организације тржишта полјопривредних производа.

investiciona politika sa ciljem uspostavljanja opšte ekonomske ravnoteže i otklanjanja disproporcija, posebno između industrije i poljoprivrede, kao i proizvodnje sredstava za proizvodnju i predmeta potrošnje.⁴ Važna mera u novoj agrarnoj politici bila je i kooperacija, primenjivana od 1957. zajedno sa poboljšanjem položaja poljoprivrede u investicijama. Politika kooperacije poklopila se i sa periodom kada su poljoprivredne organizacije najintenzivnije kupovale zemljište (1959–1964). Broj kooperanata povećavao se sve do 1964. godine kada je dostigao 1,2 miliona.⁵ Uz kooperaciju, važna poluga agrarne politike od druge polovine pedesetih godina bilo je i reorganizovanje socijalističkog sektora poljoprivrede. On se pokazao kao rascepan, usitnjen, bez dovoljno mehanizacije, agrotehnike, stručnjaka, podrške u investicijama i sa skoro katastrofalnom organizacijom. Otuda je jedna od prvih mera bilo organizaciono sređivanje poljoprivrednih organizacija i njihovo spajanje i ukрупnjavanje. Tako su do sredine šezdesetih godina seljačke radne zadruge skoro sasvim nestale, broj opštih zemljoradničkih zadruga smanjen je sa 7.114 – 1953. na 1.102 – 1970. godine. Broj poljoprivrednih dobara smanjen je sa 914 – 1955. na 269 – 1970. godine, a od 1957. godine ove organizacije su ukрупnjavane u poljoprivredne kombinat.⁶ Država se trudila da poljoprivredno zemljište bude adekvatno obrađeno, pa je propisala primenu agrominimuma za obradu zemljišta 1959. godine. Iskorišćavanje poljoprivrednog zemljišta, bez obzira u čijoj je svojini, proglašeno je za opšti društveni interes, pa je njegova obrada na način koji najviše odgovara prirodnim osobinama zemljišta i postojećim ekonomskim i tehničkim uslovima postala obaveza kako poljoprivrednih organizacija tako i seljaka.⁷

Osnivanje Poslovnog udruženja za mehanizaciju i hemizaciju poljoprivrede i odlike njegovog rada

U institucionalnom smislu, jedna od ustanova koja je trebalo da radi na modernizaciji poljoprivrede bila je i Zajednica poslovnih saveza za poslove

⁴ N. Čobeljić, *Privreda Jugoslavije, rast, struktura i funkcionisanje*, knjiga prva, str. 269–76; *Ekonomika Jugoslavije* (autori D. Alfier i dr.)..., str. 510, 511; Arhiv Srbije (AS), CK SKS, III Kongres Saveza komunista Srbije, 26–29. april 1954, kutija 2, Komisija za selo; *Четврти пленум ЦК КПС*, Београд, 1951; *Главни проблеми наше пољопривреде*, реферат Ристе Антуновића на I земаљској конференцији КПС 9–12. јуна 1950; *V пленум ЦК КПС*, Београд, 1952; *VI конгрес КПЈ, 2–7. 11. 1952, стенографске белешке*, стр. 70.

⁵ E. Kardelj, *Problemi socijalističke politike na selu*, Beograd, 1959, str. 7–10, 13, 16, 19, 21, 41, 51–53, 60–65, 108–113, 119–120, 125, 126, 139, 143, 144, 158, 179, 180, 18; D. Veselinov, *Sumrak seljaštva*, Beograd, 1987, str. 47–91; Isti, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*, Beograd, 1981, str. 176–190, 235; S. Selinić, *Beograd 1960–1970, snabdevanje i ishrana*, Beograd, 2005, str. 40–42; J. M. Halpern, *Farming as a Way of Life: Yugoslav Peasant Attitudes*, Soviet and East European Agriculture, Los Angeles, London, 1967, str. 366.

⁶ *Jugoslavija 1918–1988...*, str. 201, 203.

⁷ *СЛ ФНПЈ* бр. 143 од 28. 10. 1959, Закон о искоришћавању пољопривредног земљишта.

mehanizacije i hemizacije poljoprivrede osnovana 1957. godine u Beogradu. Njeno osnivanje poklopilo se sa periodom većih ulaganja u poljoprivredu u cilju njenog osavremenjivanja. Osim za istraživanje pokušaja modernizacije jugoslovenske poljoprivrede u doba socijalizma, rad ove Zajednice dobar je izvor i za pitanje ekonomskih odnosa u jugoslovenskoj državi u svetlu agrarne politike, pa će u ovom tekstu i biti detaljnije posmatran taj aspekt postojanja Zajednice. Kako su njeni članovi bili republički poslovni savezi i pokrajinski savez Vojvodine, to materijali nastali radom njenih organa pružaju uvid u stepen različitosti interesa pojedinih delova zemlje u pogledu agrarne politike.

Osnivačka skupština Zajednice poslovnih saveza i drugih stručnih privrednih udruženja za poslove mehanizacije i hemizacije poljoprivrede FNRJ održana je 22. marta 1957. godine u Beogradu. Skupštini su prisustvovali predstavnici republičkih poslovnih saveza (Srbije, Hrvatske, Slovenije, BiH, Makedonije), poslovnog saveza Vojvodine, kao i predstavnici još nekoliko udruženja. Skupštini su kao gosti prisustvovali predstavnici Glavnog zadružnog saveza Crne Gore i Udruženja hemijske industrije Jugoslavije. Kao posmatrači prisustvovali su predstavnici preduzeća „Hempro” iz Beograda i „Kemikalija” iz Zagreba.⁸ Od posebnog je značaja istaći činjenicu da su od samog početka rada Zajednice van njenog članstva ostale dve veoma važne privredne organizacije iz oblasti hemizacije poljoprivrede – beogradski „Hempro” i zagrebačka „Kemikalija”. Svojim ostajanjem van članstva Zajednice ove dve organizacije postale su veliki konkurenti Zajednice i uvozničkim preduzećima njenih republičkih poslovnih saveza u borbi za dobijanje kvota za uvoz, na primer, veštačkog đubriiva. Naime, četiri poslovna saveza imala su svoja uvoznička preduzeća („Poljoinvest” Zagreb, „Agrotehnika” Ljubljana, „Ratar” Novi Sad i „Nova brazda” Beograd). Sa druge strane, distribucijom količina koje su same uvezle na unutrašnjem jugoslovenskom tržištu, ove dve organizacije su mogle da poremete kvote koje su pojedinim republikama i Vojvodini bile dodeljivane na sastancima Zajednice. Zajednica je tokom 1959. godine preimenovana u Poslovno udruženje za mehanizaciju i hemizaciju poljoprivrede.⁹ Treba spomenuti i probleme koji su se povremeno javljali i u odnosu Zajednice i savezne Poljoprivredno-

⁸ Poslovni savez Srbije zastupali su Lazar Ercegovac i Milan Mileusnić, Poslovni savez za mehanizaciju i snabdevanje poljoprivrede Hrvatske zastupao je direktor „Poljoopskrbe” Zagreb Oskar Kučan, Gospodarsku svezu Slovenije direktor „Agrotehnike” Ljubljana Anton Turk, Poslovni savez za mehanizaciju poljoprivrede BiH Radoslav Savić, Poslovni savez za mehanizaciju i snabdevanje poljoprivrede Makedonije Atanas Ikonomovski, Pokrajinski savez za mehanizaciju i hemizaciju Vojvodine Jovan Stojković, Udruženje proizvođača poljoprivrednih mašina i oruđa Jugoslavije Joca Micić, Udruženje poljoprivrednih dobara Slovenije Pajen Franči. Istorijski arhiv Beograda (AB), Poslovno udruženje za mehanizaciju i hemizaciju poljoprivrede, inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, broj 12.

⁹ Osim već navedenih republičkih poslovnih saveza i udruženja i pokrajinskog saveza Vojvodine, ugovor su potpisali i „Zmaj” Zemun, „Nova brazda” Beograd, „27. maj” Novi Sad, „Proleter” Leskovac, „Poljoprivrednik” Sombor, poljoprivredno dobro „Livade” Ečka, „Litos” Tuzla, „Li-

-šumarske i trgovinske komore. Iz zapisnika sa sastanka plenuma Zajednice od 20. aprila 1957. i Izvršnog odbora od 31. maja 1957. godine vidi se da su predsjednik Zajednice Ercegovac i sekretar Stojanović nastojali da probleme reše u razgovoru sa predsjednikom Poljoprivredno-šumarske komore Bukovićem, ali do njega nisu uspjeli da dođu. Stojanović je ipak obavio razgovor sa generalnim sekretarom Komore Vojinom Popovićem. Na sednici Plenuma Zajednice Ikonovsk i Kučan su govorili o „neprijateljima” koje je Zajednica imala u Komori. Deo tih problema osvetljava i rasprava iz maja 1957. godine kada se postavilo pitanje prikupljanja ponuda za uvoz veštačkog đubriva. Zajednica je imala svoj biro uvoznika, ali su van njega ponude za uvoz prikupljali i „Hempro” i „Kemikalija”, čemu se Zajednica protivila. Spoljnotrgovinska komora stala je na stanovište da se i njihove ponude moraju uzeti u obzir, jer bi u suprotnom Zajednica imala monopol. Drugi razlog za nesporazume ležao je u želji Zajednice da, kako je govorio Kučan, proizvođači rukuju svojim parama, a ne administracija Komore. Drugom prilikom on je insistirao na tome da se odnosi sa Komorom raščiste i da se bez Zajednice ne može ništa uvoziti, jer ona predstavlja proizvođače. Kao negativan primer navodio je slučaj uvoza ruskih kombajna, „a ne znamo šta ćemo sa njima”.¹⁰

Dobijanje poslova uvoza veštačkog đubriva vršeno je putem licitacija. Iz zapisnika sa ovih sastanaka može se videti da su se kao glavni uvoznici pojavljivali „Kemikalija”, „Hempro”, „Nova brazda” i biro uvoznika koji su činili „Agroinvest”, „Agrotehnika” i „Ratar”. Vidi se i da je „Kemikalija” nudila đubrivo iz Istočne Nemačke (kalijeva so), Holandije (superfosfat), Zapadne Nemačke (kalkamon), Španije (kalijeva so), „Agrovojvodina” iz Linca (kalkamon), „Nova brazda” iz Istočne Nemačke (kalijeva so), grupa od tri uvoznika iz Istočne Nemačke (kalijeva so), „Hempro” iz Egipta (Tomasovo brašno), SSSR-a (superfosfat), Francuske (kalkamon), „Poljoinvest” iz Istočne Nemačke (amon-

---

varna in tovarna strojev” Hoče kod Maribora, Osiječka levaonica, „Hemikalija” Zagreb, Tovarna poljoprivrednih strojeva Maribor, Fabrika užarije Odžaci, „Sloboda” Čačak, „Zlatica” Lazarevo. Još tokom 1958. i početkom 1959. godine postavilo se pitanje njenog daljeg statusa, tj. prilagodavanja novom Zakonu o udruživanju u privredi. Pred članove Zajednice postavilo se više dilema oko karaktera novog udruživanja, a jedna je bila i ta da li da se ide na stvaranje stručnog ili poslovnog udruženja. Prvi pokušaj da se ovo pitanje reši propao je 1958. godine, jer je Državni sekretarijat za poslove robnog prometa odbio da potvrdi Ugovor o osnivanju Udruženja potpisan u prvoj polovini 1958. godine sa obrazloženjem da se iz rada Udruženja moraju izbaciti stručni zadaci, jer su u domenu stručnih udruženja. Onda je održana nova osnivačka skupština, formirano je Poslovno udruženje za mehanizaciju i hemizaciju poljoprivrede, napravljen je novi ugovor koji je konačno potvrđen februara 1959. godine. Udruženje je zatim nastavilo rad do sednice Upravnog odbora od 26. jula 1962. godine kada je odlučeno da se pristupi likvidaciji. AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 19, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 23. 9. 1958, 12. 11. 1958; *Isto*, inventarni broj 22, 1959–1960, Izveštaj o izvršenju programa i planova.

¹⁰ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, broj 490, 20. 4. 1957, broj 49, 4. 5. 1957.

sulfat) itd. Bilo je i slučajeva da su pojedini uvoznici svoje nezadovoljstvo rezultatima ili principima licitacije iskazivali i napuštanjem sastanka (na primer, „Hempro” je napustio sastanak Komisije za hemizaciju 12. jula 1957. godine).¹¹

Zajednica je slala i svoje delegacije u inostranstvo koje su proučavale tamošnje mašine koje bi mogle biti od interesa za Jugoslaviju. Tako je tokom 1957. godine jedna delegacija obišla Mađarsku, SSSR i Rumuniju. Iz izveštaja koji je Plenumu Zajednice podneo Ljuba Miladinović treba izdvojiti da su od onoga što je viđeno u Mađarskoj od interesa za Jugoslaviju mogli biti plugovi za peskovite terene, ljuštilnici i mašine za pranje repe, u SSSR-u je pregledano oko 60 mašina imajući u vidu činjenicu da je prvenstveno bilo neophodno kompletirati traktore koji su uvoženi iz ove zemlje, neke od mašina viđenih u Mađarskoj rađene su po sovjetskoj licenci i mogle bi biti jeftinije od istih mašina izrađenih u SSSR-u. Zanimljivo je da je ova delegacija odustala od nekih mašina viđenih u ovim zemljama zato što su bile lošeg kvaliteta (na njima je bilo lomova). Što se tiče servisnih radionica zaključeno je da ono što je viđeno u Mađarskoj i Rumuniji nije bilo interesantno za Jugoslaviju, a da u SSSR-u nigde nisu mogli da naiđu na opremljenu radionicu. Za opremu u mašinskim traktorskim stanicama u SSSR-u rečeno je da je bolja nego u Rumuniji i Mađarskoj, ali „daleko je od onoga što mi tražimo”.¹² Materijali sa sastanaka rukovodećih tela Zajednice mogu poslužiti i kao izvor za stanje mehanizacije tadašnje jugoslovenske poljoprivrede. Tako se može primetiti da je u drugoj polovini pedesetih godina jugoslovenskoj poljoprivredi nedostajalo i tanjirača, sejalica, kultivatora, vršalica, aparata za primenu hemije u poljoprivredi (zapršivači), rasturača veštačkog đubriva, samovezačica, traktora. Nije bilo ni priručnika za mašine, pa se insistiralo na tome da se traktoristi obuče da rukuju sa mašinama.¹³

Sporovi oko pitanja uvoza i podele veštačkog đubriva

Jedna od najzanimljivijih, najžučnijih i pomalo kontroverznih sednica Plenuma Zajednice održana je 7. avgusta 1957. godine. U prvom delu sednice iskrslo je pitanje ispravnosti postupka u kome je licitacijom izvršeno određivanje uvoznika za veštačka đubriva. Problem je nastao zbog toga što je određena količina đubriva ponuđena i nabavljena ispod kartelne cene, pa se sada postavilo pitanje da li se to može prihvatiti kao praksa ubuduće. Naime, Zajednica je

¹¹ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 21, 1957–1962, Zapisnici sa sastanka Komisije za hemizaciju, 6. 7. 1957, 12. 7. 1957, 16. 7. 1957, 14. 12. 1959, 28. 1. 1960, 2. 2. 1960, 11. 2. 1960, 24. 2. 1960, 29. 2. 1960, 7. 5. 1960, 29. 5. 1960, 5. 7. 1960, 18. 10. 1960; *Isto*, inventarni broj 20, 1957. i 1959, Zapisnici sa sastanka Izvršnog odbora, broj 369.

¹² AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 7. 8. 1957.

¹³ Dimitrije Popović („Zmaj”) tvrdio je da njegovo preduzeće nije davalo mašine dok kupac ne pošalje kadrove koji su svršili kurs za rukovanje njima, AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, broj 369, 28. i 29. 5. 1957.

određivala uvoznike koji će „obrađivati” strana tržišta, tj. proizvođače u svetu, ali se pojavio problem što je neko od njih našao „vezu” i dao ponudu za 1% povoljniju od drugih ponuda i to sa svom mogućom konspiracijom. Taj neko bio je zagrebački „Poljinvest”. Ovaj postupak branili su predstavnici Hrvatske (Kučan i Raša Dačić), a osporavali ga predstavnici Slovenije (Turk i Žika Janovec). Potpuno je prirodno što su ovakav postupak branili Kučan i Dačić, jer je Dačić bio predstavnik „Poljinvesta”, a Kučan poslovnog saveza Hrvatske čiji je uvoznik bio upravo „Poljinvest”. Turk je upozoravao da „ne sme takva praksa da bude!”, a Janovec da, ako se ovakav postupak prihvati kao praksa, može da se desi da se „neko dogovori sa liferantom da on ne dolazi nego da da Zajednici jednu cenu a drugu cenu posebno našem uvozniku” što bi značilo da „pregovaramo na dva smisla da jednu cenu traži za zajednicu a drugu za sebe”. Predstavnik Makedonije Ikonovovski takođe se protivio da ovakav način rada bude usvojen kao princip za ubuduće. Koliko je potencirana konspiracija celog posla pokazuju nastupi Kučana i Dačića. Kučan je upozoravao da je posao dobijen povoljnije uz uslov da „ostane u konspiraciji, da kartel to ne dozna... I to je jedan ekonomski efekat radi koga je vredno čutati”. Dačić je dodavao da bi u interesu Jugoslavije bilo da se „taj kanal ne čačka... Ako budemo tu stvar čačkali taj će kanal da se prekine, jer znate da sve firme imaju ovde svoje predstavnike i zastupnike, a znate da njih to pogađa. Ja vam izjavljujem da to treba čuvati, i drugovi, treba to čuvati”. Predsednik Ercegovac pokušao je da razjasni situaciju stavom da ako se Zajednica dogovori koji će savezi obrađivati strane proizvođače, od tih proizvođača se ne sme usvajati poseban aranžman na tajnoj osnovi, ali ako neko preduzeće mimo toga nađe drugi izvor („pitaj boga gde”), onda je to njegova zasluga i takav slučaj se može prihvatiti, ali ne i ako se „obrađuje producent” za koga zna Zajednica. Konačno, zaključeno je da se ovakav postupak „rešava od slučaja do slučaja”.¹⁴

Na sednici od 7. avgusta 1957. trebalo je raspraviti i pitanje podele veštačkog đubriva na republike. Principi po kojima je podelu trebalo izvršiti nisu izgleda bili najjasniji ni samim članovima ovog tela. Diskusija je bila toliko konfuzna da je predsednik Ercegovac morao čak pet puta da daje obrazloženja ne samo podnetih predloga već i principa uvoza i podele đubriva, a da bi odluka bila konačno izglasana bilo je potrebno sprovesti čak tri pokušaja glasanja. Koliko iz vrlo konfuzne rasprave možemo razlučiti, spor je, u osnovi, nastao oko toga kom će poslovnom savezu pripasti uvoznička marža. Naime, trebalo je podeliti veštačko đubrivo dobijeno na tri načina: uvozom preko Zajednice, uvozom mimo Zajednice („Kemikalija”) i domaćom proizvodnjom. Predsednik Ercegovac zalagao se da se procentualno prema potrebama saveza deli prvo domaća proizvodnja, potom uvoz „Kemikalije” i na kraju količine koje uvozi Zajednica (60.000 tona). Drugi predlog je bio da Slovenija, BiH i Makedonija svu količinu

¹⁴ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 7. 8. 1957.

iz svojih kvota dobiju iz uvoza Zajednice, dok bi ostali podmirili potrebe iz ostatka, a treći predlog je bio da svoje kvote isključivo iz uvoza podmire BiH i Makedonija. Poslednja dva predloga polazila su od stava da ovi savezi trebaju najmanje količine (oko 12.000 tona sva tri saveza zajedno) i da zato njih treba da podmire iz uvoza. Suštinska razlika između ovih predloga ležala je u tome, što bi u slučaju primene prvog predloga po kome količine koje uvozi Zajednica dele svi proporcionalno svojim kvotama, svi dobili i uvozničku maržu srazmerno dobijenim količinama, dok bi prema drugom predlogu maržu ubrali samo savezi Makedonije, BiH i (prema drugom predlogu) Slovenije. Prilikom, glasanja usvojen je prvi predlog i to sa četiri glasa za, dva uzdržana i jedan protiv. Najodlučniji protivnik prvog predloga, koji je potekao od Ercegovca, bio je predstavnik Makedonije Ikonovovski, koji se uporno zalagao da Makedonija, BiH i Slovenija svoje potrebe podmire isključivo iz uvoza preko Zajednice, jer one ionako dobijaju male količine đubriva. Tok rasprave o ovom pitanju dobio je i lični karakter i obeležen je sukobom predsednika Ercegovca i predstavnika Poslovnog saveza Makedonije Ikonovskog.¹⁵

¹⁵ Prema stenografskim beleškama u jednom trenutku kada je Ercegovac posle izlaganja Ikonovskog pokušao da prekine dalju diskusiju, sukob je imao sledeći tok:

Predsednik L. Ercegovac: Prekidam diskusiju.

Ikonovovski: Neću tako da odstupim.

(Ikonovovski ustaje da govori, mada su inače dotle svi članovi plenuma diskutovali sedeći. Predsednik L. Ercegovac ga pita zbog čega ustaje, a Ikonovovski odgovara da hoće da diskutuje tako da ga svi članovi plenuma vide raspanog).

Predsednik L. Ercegovac: Prekidam diskusiju. (Obraća se Ikonovskom). Nemaš reč.

Ikonovovski: Hoću da govorim, nemaš ti pravo da mi uskraćuješ reč. Ja sam član plenuma.

Predsednik L. Ercegovac: (Ustaje uzbuđen, podignutim glasom). Ovo je vašar, ovo nije sastanak plenuma Zajednice.

Ikonovovski: Ako je tako onda ja mogu i da idem napolje. (Čini pokret kao da će da ode prema izlazu).

Predsednik L. Ercegovac: Ne, ovako se ne može raditi. Onda idem ja napolje. Jer, ovo nije ništa drugo nego jedan vašar. Ja u ovakvoj situaciji ne mogu da rukovodim sastankom. Izvinite, ja ne mogu ovako da radim. Na šta mi ovde ličimo?

(Ercegovac polazi prema izlazu).

Ikonovovski: (Obraća se Ercegovcu): Nisi u pravu. Ako smatraš da treba da prekinem diskusiju, ja ću je prekinuti i ja mogu da idem odavde. Ne možeš ti meni da oduzmeš reč.

(Ercegovac se vraća na svoje mesto).

L. Ercegovac: Mogu da ti oduzmem reč, jer ja rukovodim sastankom. Inače, neka Ikonovovski vodi sastanak.

Ikonovovski: Ja ću voditi sastanak onda kad me plenum za to ovlasti.

Ovde je ovaj više lični nego bilo kakav drugi sukob završen, a reč je uzeo sekretar Boža Stojanović koji je uspeo da raspravu vrati temi koja je bila na dnevnom redu. Iz ove veoma žive diskusije izdvajamo još dve opaske Pečara: „Kad slušam ove i ovakve diskusije, sve više dolazim do uverenja da ćemo mi ostati bez đubriva... A sad se tu prepiremo ko će pobrati maržu za 10.000 tona!” AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 7. 8. 1957.

Ova sednica je zanimljiva i za razumevanje načina podele đubriva po republičkim kvotama. Iz nje se može videti velika podeljenost i težnja svake republike da za sebe obezbedi što veće količine, pa čak i na račun nekog drugog dela zemlje. U ovim diskusijama Jugoslavije kao jedinstvene zemlje skoro i da nema, nema ni Srbije kao jedinstvene republike, postoje samo zahtevi pojedinih republika i Vojvodine za što većim količinama. Da bi se ciljevi ostvarili, pribegavalo se čak i iznošenju netačnih podataka. I pored brojnih statistika iz tog vremena, članovi Zajednice ponekad nisu mogli da se usaglase oko toga koliko je učešće određene republike u ukupnoj poljoprivredi Jugoslavije i koje bi količine đubriva trebalo da dobije. U ovakvim diskusijama korišćeni su najrazličitiji argumenti, uglavnom je svako iznosio argumentaciju one vrste koja je njegovoj republici ili pokrajini odgovarala. Koliko su republički partikularizmi bili jaki, a sa njima i želja da se sve vrši strogo po republičkim kvotama pokazuje i težnja da se domaći proizvođači đubriva nateraju da ga prodaju samo na svojoj teritoriji, kako ne bi uvozno đubrivo išlo iz Rijeke u Vojvodinu, a domaće iz Vojvodine u Hrvatsku. Kada su izneti republički i pokrajinski zahtevi za đubrivom (superfosfat) na sednici od 7. avgusta 1957. godine ispostavilo se da Srbija traži 102, Vojvodina 227, Hrvatska 155, Slovenija 254, BiH 84, Makedonija 61 kg/ha. U ovakvim diskusijama teško je bilo naći nekoga ko je u startu bio zadovoljan ponuđenim količinama. Tako je Ikonomovski tražio za Makedoniju 1–2.000 tona više, Turk je za Sloveniju tražio 16.000 tona Tomasa i 7.000 superfosfata umesto 6.000 tona koliko mu je nuđeno. Kučan je ispred Hrvatske tražio veće količine argumentujući to većim površinama od onih koje su do tada imali, a isti zahtev za Vojvodinu njen predstavnik Jovan Stojković pravdao je rezolucijom Narodne skupštine u kojoj je tražena veća proizvodnja, što je naravno Vojvodina mogla da ostvari više nego bilo koji drugi deo zemlje. To je jasno iskazao rečima da đubrivo treba upotrebiti tamo gde će biti bolje iskorišćeno, „tamo gde se radi o proizvodnji hleba, a ne gde se radi o livadama”. On je tražio i da se oštro kažnjavaju savezi koji prijave veće količine od svojih potreba, pa onda prodaju đubrivo van svoje teritorije. Srbiju je optužio da je svoje količine đubriva podizala „gigantskim koracima”, a istovremeno zaključivala ugovore o njegovoj prodaji sa savezima u Subotici i Novom Sadu. U ovoj diskusiji i drugi predstavnik Vojvodine Janovac optuživao je predstavnike Srbije da su tražili isuviše velike količine i tvrdio da će Srbija „blagodareći okolnosti da će dobiti ove godine velike količine đubriva” biti u situaciji da ga lageruje preko zime. Njima se suprotstavio predsednik Zajednice Ercegovac, koji je istovremeno bio i predstavnik Srbije. Odgovorio je optužbom da se upravo Vojvodina bavila preprodajom đubriva. Tvrdio je da vojvođanska preduzeća imaju ugovore o prodaji 60.000 tona đubriva u Srbiji i uzvratio Stojkoviću podsećanjem da se hleb proizvodi i u Srbiji i Sloveniji i da nije samo Vojvodina žitorodna. Rekao je i da su u Srbiji i na Kosmetu u obzir uzeli samo površine pod pšenicom, a u Vojvodini

i pod drugim žitaricama. Stojković mu nije ostao dužan, pa je uzvratio stavom da „gde su uslovi za korišćenje đubriva bolji tamo treba đubrivo davati” i predložio je da se kontingent đubriva za Srbiju smanji, a da se na račun Srbije poveća količina za Vojvodinu i Hrvatsku. Ovoj diskusiji na relaciji Srbija–Vojvodina treba dodati stav Panjeka da ne vidi razloga za povećanje količina Vojvodini. Koliko se insistiralo na republičkim kvotama pokazuje i zahtev Ercegovca da se stane na princip da nijedan kilogram ne ode sa teritorije jednog saveza na teritoriju drugog i da se oni savezi koji bi to uradili kazne sa 50.000 dinara po vagonu i isključenjem iz Zajednice („treba uvesti što strožije sankcije protiv takvih saveza”). Raša Dačić (Hrvatska) bio je još rigorozniji i predlagao da se osim ove kazne poslovni savez koji bi bio odgovoran za „šetnju” đubriva kazni i tako što će snositi svu štetu koju je napravio time što je uzeo veće količine od onih koje je mogao da plasira, pa je tako neka druga republika ostala bez đubriva. Tražio je i uvođenje krivične odgovornosti. Ikonovinski je na to rekao da će sve to ostati mrtvo slovo na papiru i da je Vojvodina sama u stanju da sve količine đubriva „proguta”. Možda je najbolja ilustracija pokušaja predstavnika pojedinih republika da na sve načine povećaju količine za sebe rečenica predstavnika BiH (Tufo) koji se nekako držao sve vreme po strani. Tražeći da se konačno utvrdi „ključ”, uveravao je da je samo on doneo originalna trebovanja od svog saveza, a da drugi govore o opštim ciframa. Kada su se nekako usaglasili oko toga da se ne sme dozvoliti „šetnja” đubriva, tj. pojava da se đubrivo sa teritorije jedne republike prodaje na teritoriji druge, postavilo se pitanje kako to obezbediti u situaciji kada su, na primer, „Hempro” i „Zorka” izvan Zajednice i kako ih naterati da daju tačne podatke o svojim zalihama. Ercegovac je smatrao da se to može uraditi preko Poljoprivredne komore i SIV-a. Konačno, ova rasprava je zaključena tako što su se tri saveza odrekla dela svojih količina da bi podmirili potrebe Vojvodine. Naime, Srbija se odrekla 3.000, Slovenija 2.000, a BiH 1.000 tona đubriva (superfosfat) u korist Vojvodine. Što se tiče kažnjavanja, rešeno je da ona republika koja bi imala veće količine stavi višak na raspolaganje Zajednici, a ako to ne uradi i lageruje ih preko zime, da se protiv nje preduzmu sankcije.¹⁶

Inače, opisana sednica od 7. avgusta bila je samo logičan nastavak sednice Komisije za hemizaciju održane 23. jula 1957. godine, sa koje je nažalost pronađen samo zapisnik, a ne i stenogram. Međutim, i taj zapisnik je dovoljna ilustracija nemoći ovog tela koje je trebalo da ima stručan karakter, a može se reći i neozbiljnosti njegovih članova. Tom prilikom deljene su količine kalkamona, superfosfata i Tomasovog brašna. Kao i obično, problem je bio u tome što je bilo nemoguće utvrditi ne samo po kom će se kriterijumu vršiti podela, već i kolike su oranične površine po republikama i u Jugoslaviji. Koliko je bilo teško

¹⁶ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 7. 8. 1957.

zadovoljiti svaki deo zemlje pokazuje i to što su oni koji su pokušavali da izvrše podelu sabiranjem republičkih procentualnih učešća u ukupnoj količini dobijali čak i 107%! Iz ovih materijala nemoguće je odgonetnuti ni kolike su u tom trenutku bile oranične površine u Jugoslaviji. Iz kalkulacija koje je pravila Komisija moglo bi se zaključiti da su ukupne površine u Jugoslaviji izračunavane čas na 1.800.000 ha, čas 1.832.000 ha, a čas 1.878.000 ha. Konfuzija je bila tolika da se u zapisnicima nalazi čak šest kolona sa površinama u hektarima i procentualnim učešćem po republikama, a postojalo je čak pet varijanti učešća republika u ukupnim površinama Jugoslavije. Da bi konfuzija bila potpuna, dve trećine ovih podataka naknadno je dopisano rukom. Jedino što je sigurno to je da je ključ za podelu kalamona iznosio 57 kg/ha, superfosata 100 kg/ha, a Tomasovog brašna 27 kg/ha. Evo koje su razloge navodili članovi Komisije za svoje nepristajanje na predložene podele. Predstavnik Poslovnog saveza Srbije tražio je da „ključ” za podelu budu oranične površine za jesenju setvu 1957. godine. Predstavnik Hrvatske (Gažić Franjo) takode je bio za to da se za „ključ” uzmu površine za jesenju setvu, ali da se u obzir uzmu i dotadašnja potrošnja i važnost pojedinih reiona. Predstavnik Makedonije (Lazar Černikovski, „Agrosnabditeľ” Skoplje) nije želeo da se složi sa iskazanim površinama oranica tvrdeći da su podaci netačni. Iza njegove tvrdnje da površine oranica u Makedoniji iznose 173.000 ha za jesenju setvu, a ne 97.000 koliko je glasio podatak iz predložene podele, ostaje velika zapitanost ko je u ovoj priči bio toliko neozbiljan da su se podaci razlikovali skoro dvostruko? Bilo kako bilo, i on je bio za podelu prema oraničnim površinama uz odstupanja prema važnosti reiona. Predstavnik Slovenije (Viljem Likošek, Poslovni savez Slovenije) predlagao je da „ključ” za podelu bude ranija potrošnja, kulture koje se gaje i oranične površine. Predstavnik Vojvodine (Radovanov) bio je za podelu prema oraničnim površinama, ali da se u obzir uzmu i dotadašnja potrošnja, sastav zemljišta, odnosno važnost reiona. Zanimljivo je da nije bilo slaganja ni oko toga šta se podrazumeva pod oraničnim površinama, jer dok su svi ostali prihvatili da su to samo površine pod strnim žitom, dotle je predstavnik Slovenije predlagao da u obzir treba uzeti i površine pod drugim kulturama. Dakle, različiti interesi republika i pokrajine Vojvodine jasno su došli do izražaja i u činjenici da su Slovenija, Hrvatska i Vojvodina zahtevale da se pri deobi đubriva u obzir uzmu ne samo predviđene površine za jesenju setvu, već i dotadašnja potrošnja, u čemu su one naravno prednjačile. Komisija je završila svoj rad bez ikakvog rešenja, pa je otuda o ovim pitanjima dve sedmice kasnije raspravljao i Plenum Zajednice, na već opisani način.¹⁷

Sa druge strane, rasprava od 7. avgusta imala je svoj nastavak na sednici Plenuma Zajednice održanoj 20. avgusta 1957. godine. Tada je predstavnik Makedonije Nikola Todorov (zamenjivao Ikonomovskog) bezuspešno pokuša-

¹⁷ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 21, 1957–1962, Zapisnici sa sastanaka Komisije za hemizaciju.

vao da dokaže da je odluka sa prethodnog plenuma o raspodeli đubriva nevažeća. Oskar Kučan se ponovo morao vratiti na pitanje nabavke đubriva ispod kartelne cene. Ovakav postupak pravdao je time da je na taj način uštedeno 7.500 dolara. Njegova diskusija zanimljiva je i po tome što je dao svoje tumačenje „bratstva i jedinstva”. „Ja sam protiv socijale, ja sam protiv toga da se mi udružujemo u cilju nekog apsolutnog izjednačenja u svemu, pa da budemo svi jednaki radi neke familijarne sloge, a da u isto vreme delujemo van zakona tržišta gde se razvija borba za najpovoljnije uslove”. Dodao je da se u ovim pitanjima ne može primenjivati „bratstvo i jedinstvo”, jer se radi o poslovnoj stvari. Ova sednica je važna i po tome što je na njoj na neki način priznato postojanje „šetanja” đubriva, tj. pojave da jedna republika po dobijanju svojih kvota prodaje đubrivo van svoje teritorije. Tako je Ratko Savić optužio Kučana da je Štefan Vajs („Poljinvest” Zagreb) nudio Bosni i Hercegovini 11.000 tona, što je Kučan priznao rečima da je to sada stornirano.¹⁸

Plenum Zajednice održan 17. decembra 1957. godine morao je da raspravlja o nekoliko pitanja vezanih za podelu veštačkog đubriva. Naime, kada je izvršena podela 235.000 tona superfosfata koje je trebalo da proizvede domaća industrija, ispostavilo se da domaća preduzeća neće biti u stanju da proizvedu navedenu količinu. Hemijska industrija „Zorka” Subotica imala je nedostatak sumporne kiseline, a Metalurško-hemična industrija Celje imala je problema sa nedostatkom električne energije, pa je ukupni podbačaj iznosio 45.000 tona. „Zorka” je zato kupila devizna sredstva za uvoz sumporne kiseline, ali iz istočnih zemalja nije mogla da nabavi dovoljne količine kiseline. Ostatak su želeli da nabave na Zapadu što je značilo u Italiji, ali kod banke nisu mogli da dobiju lire za dinare. Plenum Zajednice rešio je da vrši pritisak na Poljoprivrednu komoru i SIV da se sa kruga industrije obezbede sredstva za kupovinu sumporne kiseline u inostranstvu ili da se taj posao obavi kreditnim aranžmanom. Ako se to ne postigne u roku od nekoliko dana, Plenum je rešio da se na račun kontingenta veštačkih đubriva iz inostranstva uveze sumporna kiselina za „Zorku” kako bi ona mogla da nesmetano nastavi sa proizvodnjom. Koliko su se članovi Zajednice osećali oštećenim i pogođenim činjenicom da država ne posvećuje dovoljno pažnje problemima hemizacije poljoprivrede i da imaju toliko mnogo problema da obezbede čak i normalnu proizvodnju domaće industrije, pokazuje i to što je nekoliko članova Plenuma (Savić Ratko, Ercegovac, Božo Stojanović) predlagalo da se sa ovim problemima ide direktno u SIV i da sa njima treba upoznati „sve rukovodioce FNRJ”. Koliko se vodilo računa o republičkim kvotama pokazuje problem koji je nastao kada je trebalo distribuirati količine fosfornog đubriva domaće industrije (reč je o jugoslovenskim proizvođačima fosfornih đubriva – „Zorka” Šabac i Subotica i „Metalurško-hemična industrija Celje). Prvi problem postojao je na relaciji Poslovni savez Srbije – „Zorka” Subotica. Naime, „Zorka”

¹⁸ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 20. 8. 1957.

je savezu Srbije isporučila 15.000 tona manje, tj. ovih 15.000 isporučivala je preko drugih preduzeća („Nova brazda”, „Poljoprivreda”, „Tehnohemija”, „Hempro”) i preko sreskog saveza Šabac. Kada je od „Zorke” traženo da garantuje da će ove količine navedena preduzeća distribuirati na teritoriji Srbije, odgovoreno je da se takva klauzula ne može staviti u ugovor sa ovim preduzećima, jer bi to narušavalo princip slobodne trgovine na teritoriji cele Jugoslavije. Ovo je jedan od retkih primera da se u ovim izvorima neko setio postojanja celovitosti države. O međurepubličkim problemima govori i problem koji se istom prilikom pojavio sa Industrijom Celje. Ona je trebalo da zaključi ugovore o isporuci fosfornih đubriva Sloveniji („Agrotehnika”) i Hrvatskoj („Poljoinvest”). Međutim, svu količinu uzela je za sebe ljubljanska „Agrotehnika”, što je ostavilo Hrvatsku bez kvotama predviđenih količina. Poslovnom savezu Hrvatske ostalo je da se u pisanoj formi žali Zajednici, jer Industrija Celje „ne želi da čuje za bilo kakvu raspodelu Zajednice”. Ni kasnija telefonska urgiranja iz Zajednice na adresu „Agrotehnike” nisu davala rezultata. Na kraju krajeva, ne treba se čuditi svim navedenim problemima u zemlji koja nije imala tradiciju upotrebe veštačkih đubriva u adekvatnoj meri, a koja je pri tom želela da modernizuje svoju poljoprivrednu proizvodnju između ostalog i povećanom hemizacijom, ali je sve vreme morala da vodi računa o interesima pojedinih republika. Pri tom, đubriva koje im je stajalo na raspolaganju, koje je domaća industrija mogla da proizvede ili za čiju su kupovinu u inostranstvu bile obezbeđene devize, nikada nije bilo dovoljno. Tako je u decembru 1957. godine trebalo raspraviti i problem smanjenja predviđenih količina đubriva. Naime, republičke želje su dosezale do ukupno preko 2,2 miliona tona, ali je planirana nabavka što iz inostranstva što od domaće industrije od oko 1,8 miliona tona. Kada je napravljena raspodela ovih količina na republike i Vojvodinu, ispostavilo se da se ne može ni toliko nabaviti, pa je trebalo podeliti 1,4 miliona tona, sa koliko se moglo računati. Tek je ovo smanjenje pogodilo apetite svih delova zemlje i postavilo pitanje po kom kriterijumu izvršiti kresanje ranije predviđenih količina. Jasno je koliko je u takvoj situaciji bilo teško podeliti ove količine koje su bile drastično manje od potreba i želja, a pri tom ne oštetiti nikoga ili bar ne učiniti da se neko oseća oštećenim, a i to bi u uslovima federalizacije poljoprivrede bio čak i politički problem. Doduše, i ovako smanjene količine bile su četiri puta veće od onih iz 1956. godine. O ovoj temi raspravljali su bezuspešno i Komisija za mehanizaciju 25. oktobra i Plenum Zajednice tri dana kasnije. Kada je trebalo naći dogovor oko kriterijuma na osnovu kojih podeliti ove smanjene količine, na videlo su izašle sve razlike koje su po običaju poticale iz želje svake republike da forsira kriterijume koji će najviše zadovoljiti njene zahteve. Najčešće pominjani predlog bio je da se kao primarni kriterijumi uzmu potrebe socijalističkog sektora, kooperacije, industrijskog bilja, italijanskih sorti pšenice i hibridnog kukuruza, ali je svako imao da doda ponešto. Načelno se sa ovim predlogom slagao Mau-

ricije Magašić (Hrvatska), ali je potencirao činjenicu da je Hrvatska trošila najviše đubriva na socijalističkom sektoru. „Mislim da se ne bi smelo dogoditi da ona republika koja je do sada najviše trošila, a mi smo stalno trošili više gnojiva, dođe u položaj da neće moći zadovoljiti potrebe.” Posebno je potencirao da je Istra trošila mnogo đubriva i da će, ako ne bude dovoljno đubriva za vinogradarstvo Istre, doći do „političkog momenta”. Dakle, kao i obično, iz Hrvatske je dolazio zahtev da se uzmu u obzir i specifičnosti pojedinih rejona, posebno kada je u pitanju njihova ranija potrošnja đubriva. Predlog novog principa podela dao je i Miloš Radojčin (Vojvodina) koji je predložio da se prvo uzmu u obzir potrebe socijalističkog sektora i kooperacije, a da se ono što ostane (a to bi otprilike bilo ništa) podeli proporcionalno podnetim zahtevima na privatni sektor poljoprivrede. Kada se taj predlog nije dopao drugima, pre svega Magašiću, koji je tvrdio da u tom slučaju Slovenija ne bi bila zadovoljena, jer je imala slabu kooperaciju, Radojčin je dao novi predlog koji je opet polazio od toga da prvenstveno zaštititi interese Vojvodine. Naime, predložio je da se za bazu nove podela uzme proizvodnja iz 1957. godine. Kada je Lazar Stošić, kao sekretar zadužen za hemizaciju, predložio novu podelu po republikama na bazi smanjenih količina, odmah je iskrsao problem Srbije, jer su Vajs i Magašić (Hrvatska) smatrali da je Srbija mnogo dobila. Argument protiv količina koje je trebalo da dobije Srbija bio je da su Srbiji bez Vojvodine količine povećane 8,2 puta (Vojvodini 5,27, a celoj Srbiji 6,24 puta) u odnosu na 1956. godinu. Prema podacima Komisije za hemizaciju, povećanje kod ostalih republika iznosilo bi: Hrvatska 2,4, Slovenija 2,2, Makedonija 2,7, BiH i Crna Gora 4,9 puta. Ovo povećanje za Srbiju nikako nije bilo jasno Ikonomovskom. Ipak, jedna rečenica iz njegovog izlaganja otkriva koliko je odsustvo kulture upotrebe đubriva u Makedoniji bilo prepreka i njemu samom u nastojanjima da se izbori za što veće količine za svoju republiku. „Makedonija ima takođe znatno veće potrebe u đubrivima, no naši proizvođači nisu sposobni da shvate potrebu tih gnojiva.”¹⁹ Inače, razlike u potrošnji veštačkog đubriva po jednom hektaru u različitim republikama bile su zaista zapanjujuće. Statistika kaže da su jugoslovenske republike i Vojvodina trošile 1958. godine veštačkog đubriva ovim redom: Vojvodina 268, Hrvatska 114, Slovenija 114, Srbija bez pokrajina 48, Makedonija 42, BiH 26, Crna Gora 7 kg/ha. To znači da je Vojvodina trošila oko 38 puta više đubriva od Crne Gore ili pet puta više od ostatka Srbije.²⁰ Zato je predstavnicima razvijenijih delova zemlje (pre svih Vojvodina i Hrvatska) upravo veća potrošnja đubriva uvek bila argument da i za ubuduće traže veće količine. Stavove Slovenije izneo je Anton

¹⁹ O fenomenu različite upotrebe đubriva u različitim krajevima zemlje govorio je i Milun Ivanović, pomoćnik sekretara za poljoprivredu SIV-a na konferenciji za štampu jula 1958. godine. Tada je rekao: „Mi počev od Maribora do Đevdelije imamo sasvim različite uslove za plasman veštačkog đubriva. Negde ga tek uvodimo, a negde je njegovo korišćenje postalo navika.” ASCG, fond 142, SSRN, fascikla 61, 25. 7. 1958.

²⁰ *Jugoslavija 1918–1988...*, str. 226.

Turk. Ni on nije bio zadovoljan onim što je njegova republika dobila, a Magašiću je odgovorio da je Slovenija u poslednje vreme načinila velike pomake u kooperaciji. Kao po pravilu, najnezadovoljniji je bio Ikonovovski, što i nije čudo ako se zna da je njegova republika zahtevala 85.000, ali je po predlogu dobila 35.000 tona. Na zahtev da se pomogne Makedoniji koja ranije nije imala dugu tradiciju upotrebe đubriva, dobio je odgovor od Radojčina, koji je svoj raniji predlog dopunio stavom da treba uzeti u obzir gde se ostvaruju tržišni viškovi, potencirajući time ponovo značaj Vojvodine. Dodao je i da „razni socijalni elementi ne mogu igrati ulogu kod raspodele đubriva, a kao što je to drug Ikonovovski rekao da treba pomoći Makedoniji”. Odgovorio mu je Magašić, koji je negirao princip tržišnih viškova, ističući važnost izvoza, a Makedonija je imala čime da se pohvali po tom pitanju (duvan). Sličan stav izneo je i predstavnik Poljoprivredne komore iz Skoplja (Koladanov) podsećajući na značaj proizvodnje duvana i vinogradarstva u svojoj republici. Diskusija je na kraju ostala bez rešenja, već je odlučeno da se stvori Komisija koja bi naknadno pokušala da izvrši novu podelu na bazi 1.400.000 tona veštačkih đubriva.²¹

S obzirom na to da đubriva sigurno nije bilo dovoljno da bi se zadovoljile potrebe svih delova zemlje, a nije bilo ni jasno i pravilno utvrđenog sistema njegove podele, ne čudi što je u proleće 1958. godine Vojvodina ostala bez dovoljnih količina đubriva. Tada se ispostavilo da je uvoz podbacio i da jedno vreme nije radila ni domaća industrija (baratalo se podatkom o sedam dana i o dva meseca prekida rada domaće industrije). Iznoseći problem Vojvodine Radojčin je pitao: „Da li uopšte ubuduće konkretno mi u Vojvodini treba da pošujemo bilo kakvu odluku zajednice ili ne treba nego da radimo za svoj groš kako umemo i znamo”. Iz diskusije se vidi da je pred Srbiju i Hrvatsku bio postavljen zahtev da se višak đubriva pošalje Vojvodini, ali izgleda da taj zahtev nije naišao na veliki odziv, mada je Kučan uveravao da je iz Hrvatske predato „Agroservisu” iz Subotice skoro 5.000 tona kupljenih od „Zorke”. Predstavnik Srbije Mileusnić imao je zanimljivo tumačenje situacije koja je dovela do manjka đubriva u Vojvodini. Objasnjavao je da dva meseca ranije niko nije hteo da uzme nudeno đubrivo, jer nije bilo mesta za lagerovanje, a „mi smo đubrivo trpali po šupama, pa čak i po manastirskim šupama”. Radojčin je potom indirektno tražio da Srbija i Hrvatska odustanu od količina koje su naručile kod „Zorke” kako bi se mogla snabdeti Vojvodina. Naišao je na Magašićev odgovor da „ono što je podeljeno ne može da se oduzme”. Umesto rešenja ostalo je samo jadikovanje i pretnja vojvođanskog predstavnika: „Ja se od danas ne smatram obavezanim da kupim nijedan kilogram od onih đubriva koje su uvezene. A ja ću intervenisati po liniji vlasti, da se to reši, kad zajednica neće da interveniše.”²²

²¹ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, broj 1920, 28. 10. 1957; *Isto*, 17. 12. 1957.

²² AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1958, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 25. 3. 1958.

Zajednica nije bila pošteđena pritisaka jednog ili drugog poslovnog saveza koji bi se po nekom pitanju smatrao oštećenim ili je prosto smatrao da su narušeni njegovi interesi. Jedan od takvih problema koji je Plenum Zajednice trebalo da reši bio je i žalba Srbije, BiH i Makedonije na veće količine amonsulfata za jesen 1958. godine nego što su poslovni savezi ovih republika mogli da plasiraju. O tome je Plenum raspravljao 9. 6. 1958. Tada je Mileusnić ispred Poslovnog saveza Srbije tvrdio da Srbija ne može da primi 7.800 tona amonsulfata, jer ta vrsta đubriva sadrži jaku dozu kiselosti i njegova upotreba bi bila štetna. Postojao je strah da poslovni savez Srbije neće moći da na svojoj teritoriji proda tu količinu, pa će biti prinuđen da je lageruje iz godine u godinu. Iz Srbije su nudili da tu količinu prime pod uslovom da im neko garantuje da će im pokriti gubitke ako đubrivo ne prodaju ili da im se dozvoli plasman u drugim krajevima. U ime Bosne i Hercegovine iste stavove izneo je Franjo Hauptman („Poljooprema” Sarajevo). Odlučeno je da će taj višak primiti „Hempro”, pa će ga reeksportovati, tj. plasirati domaćoj industriji ili poljoprivredi uz prethodno odobrenje svakog poslovnog saveza. Umesto amonsulfata „Hempro” bi za ove tri republike uvezao amonitrat, s tim da će amonsulfat plasirati domaćoj poljoprivredi ili industriji, ali tek kada ostali savezi kažu da su plasirali svoje količine. Koliko je na ovakvo rešenje bilo teško pristati, pokazuje i suvoparan komentar Vajsa: „Drugovi iz Hrvatske ne traže liniju manjeg otpora. Time sam sve rekao.” Na bojazan da li će „Hempro” to uspeti da uradi, njegov predstavnik Vučković reagovao je rečima: „Ako jedno preduzeće ima svoju samostalnost u poslovanju, ja ne znam zašto da drugi kukaju na njegovom grobu”. Dodao je i da je njihova stvar kako će sa nadležnim organima urediti da dobiju dozvolu za reeksport.²³ Tačno pola godine kasnije usledio je pritisak iz Hrvatske („Poljinvest”). Naime, Upravni odbor Zajednice je poništio odluku Komercijalne komisije koja je odobrila „Poljinvestu” kupovinu 600 tona sisal veziva iz Grčke. Na osnovu odluke Komisije „Poljinvest” je zaključio ugovor, pa je posle odluke Upravnog odbora spor iznet pred Plenum. U ime „Poljinvesta” Vajs je tražio da Upravni odbor snosi posledice svoje odluke ako se pri njoj ostane. Dodao je i sledeće: „Mesec dana mi već odlažemo taj posao. Grka vučemo za nos.” Plenum je na kraju odobrio kupovinu, mada tokom diskusije ton izlaganja Radojčina i Ercegovca nije bio naklonjen zahtevu „Poljinvesta”.²⁴

Sporovi oko pitanja uvoza i podele poljoprivrednih mašina

Jugoslavija je posle rata neprekidno povećavala broj poljoprivrednih mašina. Iz statističkih podataka se vidi da je 1951. godine bilo 6.000 traktora, da bi

²³ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1958, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 9. 6. 1958.

²⁴ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1958, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 9. 12. 1958.

se do sredine pedesetih taj broj povećao na 12.000, a do kraja perioda obrađenog u ovom radu (1958. godine) već je iznosio oko 27.000.²⁵ Međutim, ni ovako značajno povećan broj mašina nije zadovoljavao potrebe, pa je podela novih mašina izazivala polemike i sukobe među republičkim i pokrajinskim poslovnim savezima.

Na jednoj od prvih sednica Plenuma Udruženja (5. april 1957) raspravljano je o principima uvoza poljoprivrednih mašina. Tada je predstavnik Slovenije Turk izneo stav da najpovoljnijem ponuđaču, čiju ponudu prihvati Zajednica, treba dati premiju. Sa ovim se složio Kučan konkretizujući veličinu premije na 15%. Oko ovog predloga manje-više nije bilo sporova, te je premija od 15% najpovoljnijem ponuđaču i usvojena. Teže je bilo doneti odluku po pitanju principa nabavke mašina. Kučan je lansirao termin „teritorijalno snabdevanje potreba” svake republike koji je podrazumevao da svaki poslovni savez vrši nabavku za svoju teritoriju. Sa ovim predlogom nije se složio Ikonovovski, jer bi poslovni savez Makedonije imao mnogo manju kvotu s obzirom na poslovni plan mehanizacije poljoprivrede Makedonije čime trgovinska mreža ovog saveza ne bi bila dovoljno iskorišćena. Očigledno se radilo o tome da je poslovni savez Makedonije imao veću teritoriju nego što je bio stvarni značaj poljoprivrede ove republike u jugoslovenskim razmerama. Stav Kučana je ipak preovladao, pa je odlučeno da se nabavka poljoprivrednih mašina vrši po principu snabdevanja republičkih poslovnih saveza i to po principu „teritorijalnih potreba”. Sa ovim se „načelno složio” i savez Makedonije s tim da bude korigovan tako da se 70% daje po ovom principu, a 30% na ravnopravne delove. Ovom prilikom odlučeno je i da se na inostranim tržištima nastupa jedinstveno s tim da svaki član dobije određeni procenat uvoza prema potrebama republika. Po obrađivanju stranih tržišta onaj poslovni savez, tj. član Zajednice koji donese najpovoljniju ponudu dobija 15% za račun premije na ukupne kvote.²⁶

Sredinom 1957. godine Zajednica je delila oko 2.000 traktora „ferguson”. Na sednici održanoj krajem maja 1957. godine istaknut je princip podele prema žitorodnim rejonima, samo za oranične površine. Procenti su tada izgledali ovako: Srbija 54,5%, Hrvatska 20,5%, Slovenija 7,8%, BiH 8,2%, Makedonija 9%. Posle toga održana je 3. juna sednica stručne komisije za mehanizaciju. Problem koji se ovoga puta pojavio ležao je u činjenici da članovi komisije nisu raspolagali tačnim podacima o oraničnim površinama, „te je odlučeno da se za bazu deobe traktora uzme približno planirane količine i izjave pojedinih članova o površinama”. Ova stručna komisija je predložila da se raspodela izvrši na sledeći način: Srbija 585 komada, Vojvodina 750, Hrvatska 450, Slovenija 50,

²⁵ *Jugoslavija 1918–1988...*, str. 225; „Predlaže se osnivanje nove službe za opravku mašina”, *Politika*, 5. 2. 1955, str. 5.

²⁶ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, broj 12, 5. 4. 1957.

Makedonija 150, BiH 90, Crna Gora pet. Kako nije imala tačne podatke, Komisija je mogla jedino da ovakvu podelu predloži Plenumu Zajednice s tim da Plenum odluči da li će ovo prihvatiti kao konačnu podelu ili će sačekati tačne podatke o oraničnim površinama u žitorodnim reonima. Pet dana kasnije, 8. juna, održana je sednica Izvršnog odbora Zajednice koja se bavila istim problemom. Tom prilikom je Ercegovac upoznao prisutne da ova komisija nije mogla da donese odluku, jer neki poslovni savezi nisu dali tačne podatke o oraničnim površinama. Poređenjem podataka koje su savezi dostavili i podataka iz statistika ispostavilo se da su svoje oranične površine preuveličali savezi Vojvodine, Slovenije i Makedonije. Odlučeno je da se na ovu pojavu skrene pažnja poslovnim savezima. Prema zapisniku sa ove sednice novom podelom traktora „ferguson” Srbija je dobila 555, Vojvodina 720, Hrvatska 420, Makedonija 150, BiH 150, Slovenija 80 i Crna Gora pet. Međutim, već na sednici Plenuma od 18. i 19. jula 1957. Makedonija se žalila na ovakvu podelu. I tada je kao argument istaknuta pojava da su žitorodne površine prikazivane većim nego što jesu.²⁷

Možda ovakve probleme oko podele traktora „ferguson” i nije teško razumeti. Radilo se, naime, o traktorima lake kategorije (30 ks) za kojima je vladala mnogo veća tražnja u jugoslovenskim republikama nego za traktore drugih kategorija, a sve zbog činjenice da je ovaj traktor imao mnogo priključnih mašina čime je bio lako upotrebljiv za raznovrsne radove i prikladan za kooperaciju. Nasuprot tome, za traktore teške i superteške kategorije bilo je malo ili nimalo zahteva. To je i pravilo probleme tvorcima agrarne politike, jer je bez teških traktora bilo nemoguće sprovesti nove agrotehničke mere, prvenstveno duboko oranje.²⁸ Zato je Plenum Zajednice zauzeo stav da u početku treba ubaciti u proizvodnju izvestan broj teških traktora kako bi se bar obezbedilo duboko oranje na socijalističkom sektoru. Konstatovana je i zasićenost traktorima srednje kategorije („zadrugar”, „zetor”, „belorus”) za kojima je takođe postojala manja tražnja. Kada je komisija za mehanizaciju raspravljala o planu mehanizacije za 1958. godinu ispostavilo se da su potrebe za domaćim traktorom „zadrugar” 1.100 komada, a da IMR planira da proizvede 1.500, pa je odlučeno da se traktor „zetor” u toj godini ne uvozi (potrebe za njim iznosile su oko 300 komada), već da se taj broj kompenzuje proizvodnjom „zadrugara”. Kako se očekivalo da će do kraja 1957. godine iz SSSR-a stići ugovorenih 700 komada „belorusa”, zauzet je stav da se 1958. ni ovaj tip traktora ne uvozi. U pogledu teških traktora iskazana je orijentacija na traktore domaće proizvodnje i „guseničar DT-54”

²⁷ SL FNRJ 7/1957; AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, Zapisnici sa sastanka Plenuma, inventarni broj 369, 28. i 29. 5. 1957; *Isto*, 18. i 19. 5. 1957; *Isto*, inventarni broj 21, 1957–1958, Zapisnici sa sastanaka Komisije za mehanizaciju.

²⁸ Iz izlaganja Miluna Ivanovića na pomenutoj konferenciji za štampu Saveznog izvršnog veća, jula 1958. godine, vidimo da je država želela da ima oko 20% teških, 30% srednjih i 50% lakih traktora, ali je jugoslovenska poljoprivreda bila daleko od toga da ima 20% teških traktora. ASCG, fond 142, SSRN, fascikla 61, 25. 7. 1958.

sovjetske proizvodnje i, kao što je već rečeno, odlučeno je da se uzme toliki broj koji će podmiriti potrebe socijalističkog sektora za dubokim oranjem.²⁹ Iz rada Komisije za mehanizaciju i Plenuma Zajednice vidi se da je u Jugoslaviji 1958. postojao i problem lagera traktora, tj. velikog broja mašina koje su uprkos nemehanizovanosti poljoprivrede ležale na lageru umesto da su bile uključene u proizvodnju. Na lageru su se nalazili traktori iz istočnih zemalja i to „belorus” 620 komada, „utos” 91 komad, „zetorsuper” 700 komada, „zetor 25K” 830 komada i „S-80” 179 komada. Reč je o lageru kod republičkih poslovnih saveza kome treba dodati i nešto traktora kod sreskih saveza. Od domaćih traktora na lageru je bilo i 30–40 komada „zadrugara”. Dakle, na lageru je ležalo 2.420 uvoznih traktora čija je vrednost procenjena na skoro pet milijardi dinara. Lager priključaka iznosio je oko 800 miliona dinara od čega je polovina bila oprema koja je išla uz traktore koji su bili na lageru. Ovi traktori su verovatno i nabavljeni samo zato što su poticali sa Istoka, jer je za kupovinu sa istočnog tržišta bilo sredstava, a poljoprivredi su ove mašine itekako trebale. Ipak, i ova epizoda govori o odsustvu planske mehanizacije i modernizacije jugoslovenske poljoprivrede, jer je rezultat bio taj da je skoro 2.500 traktora bilo van proizvodnje u vreme kada je njihova upotreba bila veoma potrebna. Uostalom, prema ocenama koje su izrečene na Plenumu Zajednice neke od ovih mašina nabavljene su samo zato što je Spoljnotrgovinska komora vršila pritisak da se to uradi, jer je posredi bio „vezan posao”.³⁰ Osim činjenice da je sprovođenje agrarne politike ometao

²⁹ U pogledu plana priključnih mašina za 1958. godinu pošlo se od stava da je za pravilno korišćenje i uspešno stupanje u kooperaciju potrebno da traktori namenjeni kooperaciji imaju bar 4–5 priključnih mašina. Problem je predstavljala pojava da se u mnogim zadrugama traktori nisu koristili u poljoprivredne svrhe već za transport, zbog čega je kod zadruga bilo i otpora nabavci većeg broja priključnih mašina. Primećeno je da su zadruge više volele da traktori budu opremljeni prikolicom, pa je zapažena „jedna nepoželjna pojava da na našim drumovima imamo mnogo traktora”. Plenum Zajednice razmišljao je čak i da SIV-u predloži ograničenje ili zabranu transporta traktorima. Kada je u pitanju uvoz, tendencija je bila da se sve što se može nabavi u istočnim zemljama pod uslovom da odgovaraju kvalitet i mogućnosti primene. Neke mašine, poput plugova, kultivatora, sejalice itd. proizvodile su se u više istočnih zemalja (Bugarska, Mađarska, SSSR, Poljska), izrađivane su na osnovu zajedničke licence, a cene su bile različite, pa su ljudi koji su se bavili poslovima mehanizacije jugoslovenske poljoprivrede ukazivali i na tu pojavu. Plan uvoza je predviđao da se gro priključnih mašina nabavi sa Istoka, a oprema za preradu, potrebe u mlekarstvu, maslinarstvu, podrumarstvu itd. sa Zapada. Ne želeći da ulazimo u detalje oko pojedinačnih mašina, spomenućemo samo da je u pogledu specijalizovanih vinogradarskih traktora, prihvaćena orijentacija za nabavkom traktora „senšamon” francuske proizvodnje koji je tražila Makedonija i koji se već nalazio u primeni u ovoj republici. AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, broj 748, 4. 9. 1957.

³⁰ „Belorus” (MTZ-5) došao je na osnovu ugovora iz 1956. godine i to sa zakašnjenjem od 10 meseci. Tada je bio jako tražen, jer nije bilo „zadrugara”. Traktor je ocenjen kao spor, nije imao električni starter. Posle zaključenja ugovora jugoslovenska strana je pokušala da umesto ovih traktora dobije isti model sa električnim starterom, ali „Rusi su to odbili da učine”. U međuvremenu je došao „zetor”, povećana je proizvodnja „zadrugara” i „fergusona” i „belorus” je ostao na lageru. „Utos” je bio rumunska verzija „belorusa”, takođe bez elektronskog startera, a postea-

nedovoljan broj traktora, veliki problem bila je i neiskorišćenost postojećih. Jedan od razloga za ovu pojavu ležao je u nedovoljnom ulaganju u nabavljanje rezervnih delova, što je dovodilo do toga da je veliki broj traktora ostajao van imanja u vreme najvažnijih poljoprivrednih radova. O tome svedoči pismo Saveza poljoprivrednih komora upućeno Saveznom izvršnom veću 2. avgusta 1955. godine. Tom prilikom istaknuto je da država izdvaja nedovoljno sredstava za kupovinu rezervnih delova u inostranstvu. Jedna od posledica takvog stanja bila je nabavka onih delova koji su manje koštali. Upozoravajući da pitanje snabdevanja rezervnim delovima smatra primarnim za mehanizaciju poljoprivrede, Komora je navodila podatke prema kojima je uvoz rezervnih delova po jednom traktoru iznosio 1952. 54\$, 1953. 25\$, 1954. 20\$, 1955. 20\$. Koliko je to bilo slabo vidi se iz računice prema kojoj je, pod uslovom da domaća proizvodnja obezbedi polovinu potreba za rezervnim delovima, što se moglo smatrati uspehom, iz uvoza trebalo nabaviti rezervne delove u vrednosti od 75–80\$ po traktoru, dakle tri do četiri puta više nego što je to činjeno 1953–55. godine. Nedovoljan uvoz rezervnih delova stvarao je veliki broj neispravnih traktora. Podaci kojima je Savez poljoprivrednih komora raspolagao bili su poražavajući. Oni su pokazivali da je sredinom pedesetih godina u Vojvodini bilo 34% neispravnih traktora, a u Srbiji 31%. Za BiH, Makedoniju i Crnu Goru nije bilo podataka, ali se verovalo da je stanje još gore. Rečiti su i podaci Instituta za mehanizaciju poljoprivrede prema kojima je 40% neispravnih traktora ležalo neispravno 6–12 meseci, a čak 35% duže od godinu dana.³¹ Inače, Institut za mehanizaciju poljoprivrede iz Beograda izneo je početkom 1955. godine podatke po kojima je od tadašnjih 12.000 traktora u Jugoslaviji, potpuno dotrajalih bilo oko 5.000 i bilo ih je nemoguće popraviti, a oko 3.500 traktora nisu upotrebljavani u prolećnim

---

vljalo se i pitanje rezervnih delova. „Zetorsuper” je došao u vreme kada „zadrugar” nije bilo dovoljno i kad nije bio opremljen priključnim mašinama. „Zetor 25 K” došao je prvi put 1958. godine kada je „ferguson” bio jako tražen, došao je „da poboljša proizvodnju, ali je zakasnio”. Traktor „S-80” je uvezen iz SSSR-a, namenjen je za duboko oranje preko 40 cm, na krupnim socijalističkim gazdinstvima, 300 komada uvezeno je putem kreditnog aranžmana, a ostali putem kliringa. Sve ove traktore bilo je teško prodati poljoprivrednim organizacijama zbog visokog učešća od 30%, vladao je i strah od mogućnosti da ne bude rezervnih delova. Štete od stajanja ovih traktora van proizvodnje bile su ogromne. Dovoljno je navesti samo procenu da će zbog dugotrajnog stajanja upotrebnost vrednost guma opasti za 50%. AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1958, Zapisnici sa sastanka Plenuma.

³¹ Nedostatak rezervnih delova dovodio je i do toga da su mašine stajale mesecima rasklopljene u radionicama čekajući popravku. Nabavljači su trošili velike sume novca lutajući bez uspeha od prodavnice do prodavnice. Mnoge radionice su same izradivale rezervne deove od materijala koji nisu dovoljno poznavale, pa su i izvršene opravke bile slabog kvaliteta. „Remontna služba koja je i inače slabo organizovana nedostatkom rezervnih delova je potpuno razbijena”. Navodeno je i mišljenje jednog danskog stručnjaka koga je služba za tehničku pomoć OUN poslala u Jugoslaviju prema kome je uspešan remont bilo moguće izvesti samo originalnim delovima. Na kraju krajeva, ovakav neorganizovan rad, potkrepljen nedovoljnim ulaganjem, vodio je ka tome da se na primeru traktora „zadrugar” i „ansaldo” pokazalo da je na kraju šteta bila mnogostruko veća od cifre koju je trebalo izdvojiti za kupovinu rezervnih delova. ASCG, fond 130, SIV, fascikla 963, jedinica 1465, dokument broj 2838.

i jesenjim radovima jer za njih nije bilo rezervnih delova. U tom trenutku u poljoprivredi Jugoslavije radilo je oko sto različitih tipova traktora na naftni, petrolejski i benzinski pogon, pa je njihova opravka samim tim bila komplikovana i skupa.³² Specifični problemi sa rezervnim delovima iskrslili su 1958. godine. Odnosili su se na traktore uvezene iz Sovjetskog Saveza. Problem je poticao iz pogoršanja političkih odnosa, pa je sredinom godine pomoćnik sekretara za poljoprivredu Saveznog izvršnog veća Milun Ivanović predviđao velike probleme, jer su rezervni delovi iz SSSR-a teško nabavljani i u vreme boljih odnosa dve države. Tada su nade polagane u uvoz iz Poljske, jer su Poljaci obećavali da će moći sa svog lagera da pošalju Jugoslaviji rezervne delove za sovjetske mašine.³³

Republički interesi, i to sa skoro istovetnom argumentacijom, ništa manje nisu dolazili do izražaja ni u pogledu podele kombajna. Na vrlo živu diskusiju po tom pitanju nailazimo na sednici Plenuma Zajednice održanoj 2. aprila 1958. godine. U suštini, rasprava se vodila oko principa na osnovu koga će se podela vršiti. Postojala su dva predloga, prvi da se vrši na osnovu broja poljoprivrednih dobara većih od 500 ha, a drugi na bazi oraničnih površina u žitorodnim rejoni-ma. Ukoliko bi se usvojio drugi princip republike i Vojvodina bi dobile redom: Srbija 126, Vojvodina 133, Hrvatska 112, Slovenija 16, BiH 50 i Makedonija 28. Živa diskusija se može razumeti ako se zna da je proizvedeno tri puta manje kombajna nego što je planirano, pa je te male količine (oko 450 komada) trebalo podeliti i pri tom zadovoljiti sve delove zemlje, a to je praktično bilo neizvodljivo. Izdvajamo samo nekoliko crtica iz ove diskusije. Sve vreme predstavnik BiH je nastojao da svojoj republici obezbedi bar 19 kombajna, pa je nekako pristajao na 14, ali nikako i na 10 koliko su mu ostali nudili. Kada je predloženo da „Belje” i „PKB” dobiju po 55 mašina, javio se Radojčin pitanjem, zašto se ništa ne daje Vršackim ritovima kada će dobiti Pančevački rit. Jedino oko čega se mogla postići saglasnost, i to ne stopostotna, to je da „Belje” i „PKB” dobiju po 50 kombajna. Inače, ovo je jedna od retkih sednica na kojoj je predstavnik BiH uzeo nešto aktivnijeg učešća u zastupanju interesa svoje republike.³⁴ Na sednici Izvršnog odbora Zajednice 16. oktobra 1959. godine predstavnici Vojvodine žalili su se da su oštećeni načinom na koji je podela vršena. Koliko u pitanjima ekonomije nije bilo mesta za solidarnost pokazuje i argumentacija Miloša Radojčina koji je položaj Vojvodine branio stavom da nije pravilno da razvijena pokrajina mora da čeka nekoliko godina zbog toga što neke druge nisu snabdevene. Za „ključ” raspodele predlagao je tržišne viškove pšenice, a kao alternativu površine krupnih gazdinstava pod pšenicom. Interese Hrvatske zastupao je

³² „Predlaže se osnivanje nove službe za opravku mašina”, *Politika*, 5. 2. 1955, str. 5.

³³ ASCG, fond 142, SSRN, fascikla 61, 25. 7. 1958.

³⁴ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1958, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 2. 4. 1958.

Magašić, kome ovi predlozi iz Vojvodine nisu smetali, ali ako se uzme u obzir i postojeći broj kombajna. Ova rasprava može biti zanimljiva i po tome što je Magašić predložio da se pri raspodeli Srbija posmatra kao celina i da posle podele u kojoj bi cela Srbija imala svoju kvotu Izvršno veće Srbije deli koliko će pripasti Srbiji van pokrajina, a koliko Vojvodini. Ovo je jedan od retkih primera da je neko predložio da se Srbija posmatra kao celina. Međutim, Radojčin se predlogu odmah usprotivio argumentacijom da će se morati deliti i na pokrajinu dok su oni članovi Udruženja. I jedan i drugi su pitanju tretiranja Srbije kao celine prilazili iz ugla ekonomskih interesa delova zemlje koje su predstavljali. Ukoliko bi u ovim podelama cela Srbija bila tretirana kao jedan subjekt osnovano je pretpostaviti da bi tako manje dobila nego što su zajedno dobijali Vojvodina i ostatak Srbije. Na to ukazuju i reči Blaževskog, koji je Radojčina upozoravao da je Vojvodina oštećena u okviru Srbije, ali ne i kada se posmatra u jugoslovenskim okvirima. Konačno, za kriterijum određivanja kvota pri podeli kombajna ovom prilikom je određen broj kombajna na krupnim gazdinstvima i van njih, pri čemu će se kombajni deliti tako da jedan kombajn dođe na 50 ha pod italijanskom pšenicom, a ostatak će se dati kooperaciji.³⁵

Osim mašina trebalo je podeliti i servisna kola za radionice. Njih je trebalo podeliti tako da odu tamo gde su i traktori „zetur” i to da „ključ” bude jedna servisna kola na 500 traktora. Predloženo je da Vojvodina dobije troja kola, Hrvatska dva i Srbija jedna. Srbija je, doduše, želela da dobije dvojka kola, jer je imala dva centra, Niš i Požarevac. Inače, ako bi se jedna kola delila striktno na 500 traktora, uslove bi ispunili jedino Vojvodina i Hrvatska, a Srbija bi bila blizu. U raspravi je i predstavnik Makedonije tražio jedna kola za svoju republiku, ali je glatko odbijen, jer čak i prema njegovim podacima prema kojima je Makedonija imala 130 postojećih i još 200 naručenih traktora, nije bila ni blizu uslova. Na kraju, usvojen je predlog raspodele s tim da se Srbiji daju još jedna kola ako se to izdejtvuje kod fabrike.³⁶

Još neka sporna pitanja

Pitanje otkupa traktora izloženih na Novosadskom sajmu 1957. godine. Jedno od manje spornih pitanja bilo je pitanje otkupa traktora izloženih na Novosadskom sajmu 1957. godine. Na sednici Plenuma održanoj 29. avgusta 1957. godine ovo pitanje je pokrenuo Miloš Radojčin. Rekao je da Izvršno veće Vojvodine insistira da se omogući otkup dela izloženih traktora (marke „landini” „landineta” i „hanomag”). Iznesen je argument da se nijednoj firmi ne smeju

³⁵ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 20, Zapisnici sa sastanka Izvršnog odbora, 16. 10. 1959.

³⁶ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 19, 1958, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 9. 5. 1958.

zatvoriti vrata i time je onemogućiti da se pojavi i naredne godine na Sajmu. Komisija za mehanizaciju razmatrala je ovo pitanje i nije imala jedinstven stav, pa je pred Plenum Zajednice izašla sa dva predloga. Prvi da se otkupe svi izloženi traktori bez obzira na marku i kategoriju ukoliko za njih postoji interesovanje, a drugi da se uopšte ne vrši otkup bez obzira na to da li postoji interesovanje ili ne. U odbranu drugog predloga rečeno je da se radi o markama traktora kojih ima jako malo u zemlji i da bi njihovo uvođenje na domaće tržište povećalo šarolikost u pogledu vrsta i kategorija traktora, što bi kasnije pravilo probleme i oko nabavljanja rezervnih delova. U diskusiji koja je sledila Oskar Kučan se zalagao da se ovo pitanje prenese na Institut za mehanizaciju da on odluči šta će se kupiti, a Pečar je smatrao da nešto mašina treba otkupiti, ali ne toliko da se domaća tipizacija traktora poremeti samo zbog Sajma. Ercegovac se zalagao da se od „landineta” ne kupi svih 20 komada, već maksimalno četiri, tek koliko da se izlagaču ne zatvore vrata. U suštini, sa jedne strane, radilo se o pritisku iz Vojvodine da se otkupe svi traktori, a sa druge strane, postojao je strah da se ne poveća raznolikost vrsta i kategorija traktora u zemlji i da se ne desi da se sledeće godine broj izloženih traktora poveća par puta. Plenum je na kraju rešio da se otkupi po pet komada traktora „landini” i „hanomag” iz kategorije „ferguson”, a da se „landineta” kao traktor lake kategorije prethodno ispita u Institutu i da se u slučaju povoljne ocene otkupi pet komada. Time je nadena neka vrsta kompromisnog rešenja, te su zahtevi predstavnika Vojvodine bili delimično uslišeni.³⁷

Pitanje izrade priručnika. Kratka diskusija o priručnicima koje je trebalo izraditi, vođena u julu 1957. godine, pre svega je izvor za odnose između predstavnika pojedinih republičkih saveza i pokazuje težnje ka republičkim partikularizmima i želju da se samostalnost republika istakne i u najsitnijim pitanjima poput ovog. Navešćemo stavove predstavnika Slovenije Panjeka i sekretara Zajednice Stojanovića. Tako je Panjek tražio da se priručnici rade u republikama na svim jezicima, a Stojanović ga je uveravao da nije ni bilo reči o tome da se u Beogradu rade priručnici za slovenačke seljake.³⁸

³⁷ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 1957, Zapisnici sa sastanka Plenuma, 29. 8. 1957; *Isto*, Zaključci sa sastanka Plenuma Zajednice održanog u Novom Sadu 29. VIII 1957.

³⁸ AB, Poslovno udruženje..., inventarni broj 18, 18. i 19. 7. 1957.

Summary

Yugoslav Republics' Distinctive Interests in Exports and Distribution of Agricultural Machinery, Means and Agents in 1957/1958

Research of the agricultural policy developments in Yugoslavia resulted in identification of the state federalization process existent back in late fifties of XX century and featured by both separation of republics and provinces and lack of sense for mutual interests of the country as a whole. Absence of any federal state function when it comes to distribution of agricultural machinery, means and agents (farm tractors, combine harvesters, fertilizers) was obvious, as well as a practice of independent presentation of Vojvodina representatives by themselves. Representatives of both Vojvodina business alliances and Vojvodina unions were members of the FPRYU Community of Business Alliances and the Other Professional Economic Unions for Agricultural Mechanization and Chemisation (founded in 1957). Their behavior was featured by willing to protect interests of subjects that they represent almost by all means, including the use of inexperienced argumentation. Behavior of the kind is easy to understand in the light of the facts that Yugoslavia's needs for agricultural machinery and means exceeded the quantity it had on disposal, as well as of the fact that representatives of some parts of the country were driven by fear that another republic could get more on expense of their own, e.g. that they could be outwit, and the like. Their presentations were almost entirely clear of any reference to the common state and its needs, and presentations of Vojvodina representatives would not give any clue to the uninformed listener that this is just about a part of Serbian territory. In the course of the one year period of the Community's activity that was observed here, at least 25 cases of open collisions and disagreements on issues of both distribution and imports of agricultural machinery and fertilizers were recorded. Representatives of certain parts of the country used to present, in the course of discussions, argumentation convenient to the province or the republic they represented only. Vojvodina representatives used to emphasize principles such as market surpluses and importance of certain parts of the country to realization of both agriculture function and the social sector needs. Croatia representatives used to emphasize the importance of certain region's specificities concerning consumption of fertilizers, referring to higher consumption in the Republic they represented, while Macedonian representatives used to emphasize production of specific cultures in their Republic (tobacco).